

ARCHITEKTURA SAKRALNA – WSPÓŁCZESNE TENDENCJE W KOŚCIELE ZACHODNIM

SACRAL ARCHITECTURE – CONTEMPORARY TENDANCES IN WESTERN CHURCH

Jacek Gyurkovich¹
dr hab. inż. arch., prof. nadzw. PK

Politechnika Krakowska
Wydział Architektury
Instytut Projektowania Urbanistycznego
Zakład Kompozycji Urbanistycznej

STRESZCZENIE

Mecenat kościoła przez wieki sprzyjał poszukiwaniu nowych form w architekturze i sztuce sakralnej, dla doskonalszego przedstawienia Tajemnicy Niedefiniowalnego. Historia architektury i sztuki sakralnej to ciągłe poszukiwanie języka form, pozwalającego na tworzenie pomostów pomiędzy Ziemią i Niebem, przestrzeni dla modlitwy i spotkania ludzi z Bogiem. Każda epoka i każda społeczność mają prawo tworzyć je na własny użytek.

Słowa kluczowe: architektura sakralna, historia, współczesność, kościół zachodni.

ABSTRACT

The Church have supported the searching of new forms in sacral art and architecture throughout the ages in order to excellence the imagination of the Indefinable Mystery. The history of sacral art and architecture is the never ending search of the new language of forms, helping to create bridges between Heaven and Earth, spaces for people to pray and meeting with God. Each era and each community can create them for their own use.

Key words: sacral architecture, history, modernity, western church.

---

¹ Informacja o autorze na końcu artykułu / Note about author on the end of paper.

Początki chrześcijaństwa zgodnie z tradycją datuje się od I wieku nowej ery, jednak dopiero po 313 roku, po ukazaniu się *Edyktu Mediolańskiego* miała szansę rozwoju architektura sakralna. Chrześcijaństwo, wcześniej uznawane za religię nielegalną, znalazło się pod opieką cesarza Konstantyna Wielkiego i jego matki św. Heleny i możliwe stało się podjęcie dzieła budowy kościołów. Miejscem zgromadzeń i sprawowania liturgii przez pierwsze trzy stulecia były domy prywatne i katakumby, gdzie zaczęła się rozwijać sztuka sakralna. Poszukiwano wtedy znaków, symboli, które wyrażałyby istotne dla chrześcijan treści. Pojawiały się również pierwsze malowidła, przedstawiające wydarzenia z życia Chrystusa i apostołów.

Architektura wczesnochrześcijańska korzystała ze znanych, antycznych form budowli publicznych typu bazyliki, przystosowanych do nowych funkcji. Bazyliki zyskały z czasem transept, przekształcający je w budowlę na planie krzyża łacińskiego.² Zaczęły się również pojawiać nowe formy budowli centralnych, na planie krzyża greckiego lub wieloboczne.³

Mecenat kościoła i dążenie budowniczych i artystów do tworzenia dzieł godnych być Dorem Bożym, ofiarą i hołdem dla Najwyższego przez wieki sprzyjały poszukiwaniu nowych rozwiązań technicznych i form w architekturze i sztuce sakralnej, dla doskonalszego przedstawienia w kościele Tajemnicy Niedefiniowalnego, treści związanych z istotą Boga, Absolutu, Nieskończoności. Efektem tych poszukiwań w architekturze były kolejno pojawiające się nowatorskie rozwiązania techniczne, przestrzenne i formalne – romańskie kolebki, sklepienia krzyżowe czy krzyżowo-żebrowe, silniej perforujące ścianę biforyjne czy triforyjne okna, wpuszczające więcej światła i dodające lekkości fasadzie. Niezwykła gotycka konstrukcja kościołów i katedr – system filarów i łuków przyporowych, ostrołukowe sklepienia krzyżowo-żebrowe, sieciowe, gwiazdziste czy kryształowe dały świątyniom niespotykaną dotychczas strzelistość, wewnątrz więcej światła dzięki odciążeniu ścian, które stały się cienkie i lekkie, przeprute strzelistymi wysokimi oknami lub wypełnione koronkowymi rozetami – tworzyły nową przestrzeń dla sztuki witrażowej. Wznoszące się ku niebu, strzeliste, prześwietlone wnętrza nawy głównej tworzyły niezwykle podniosły nastrój. Witraże wraz z malarstwem ściennym, obrazami i statyczną figuralną rzeźbą ukrywającą pod szatami ludzkie ciało – w istotny sposób uczestniczyły w budowaniu klimatu sacrum we wnętrzach tych świątyń, przekazując ważne treści religijne i uczestnicząc w edukacji społeczności wiernych. Bogactwo detali architektonicznych i rzeźbiarskich, wielostopniowe, schodkowe portale wypełnione rzeźbą figuralną, „królewskie galerie” rzeźb na fasadach, przypory zdobione monumentalnymi rzeźbami – to wyrafinowany język sztuki i architektury sakralnej gotyku.

Po 1414 roku po odkryciu traktatu Witruwiusza „O architekturze” nastąpiło odrodzenie sztuki antyku, powrócił antyczny kanon harmonijnych proporcji i porządku kolumn, stosowane jednak w odmiennej skali. Jak w antycznym rzymskim Panteonie w licznych budowlach sakralnych, np. w katedrze we Florencji czy Bazylice św. Piotra w Rzymie imponujących rozmiarów kopuły wieńczyły skrzyżowanie nawy głównej z transeptem.⁴ Renesans przyniósł sztuce sakralnej realistyczną dekorację malarską z wykorzystaniem perspektywy i równie piękną, figuralną rzeźbę o dynamicznej formie i humanistycznej treści.

² Bazylika św. Jana na Lateranie 313–320, wzorowana jeszcze na bazylikowej sali audiencjonalnej w Trewirze; pierwsza bazylika z nawą poprzeczną z przodu, tzw. Stara Bazylika św. Piotra w Rzymie – ok. 330 r., patrz np. w: Patrick Nuttgens, *Dzieje architektury*, Arkady, Warszawa, 1998 r., s.119–120.

³ Plan krzyża greckiego z równymi ramionami stał się wzorcem w Cesarstwie Bizantyjskim; San Vitale w Rawnie – 540–548 r. zbudowany jest na planie ośmioboku z dwiema krzyżującymi się osiami; tamże s.122–123 lub np. w: B. Borngässer, *Katedry i kościoły. Najpiękniejsze budowle sakralne z siedemnastu stuleci*, Paragon, Warszawa, 2008, s. 14–15.

⁴ Katedra Santa Maria del Fiore we Florencji – wczesnoreniesansowa dwupowłokowa kopuła – Filippo Brunelleschi 1420–1436 r.; Bazylika św. Piotra w Rzymie 1506–1662 r., z kopułą projektu Michała Anioła (1546 r.) wzorowaną na katedrze Florenckiej; B. Borngässer, *Katedry i kościoły...*, op.cit., s.172–183.

Kolejne epoki – barok i rokoko pomiędzy końcem XVI i połową XVIII wieku to w architekturze sakralnej dalsze rozwinięcie form zaczerpniętych z antyku, hierarchiczne spiętrzenie elementów klasycznych w kompozycyjnie centralnych miejscach. Powierzchnie i bryły wprowadzono w ruch, pojawiły się falujące, łukowe kształty fasad. Architektura, malarstwo i rzeźba tworzyły zespolone w jedno dzieło sztuki, niespotykane dotąd bogactwo dekoracji, szczególnie we wnętrzach.⁵

Nie wdając się w pełne i systematyczne omówienie wszystkich epok i stylów w architekturze sakralnej nie można pominąć dzieła przełomowego – do dziś realizowanego kościoła Sagrada Familia w Barcelonie według projektu Antonio Gaudiego z 1882 roku (Gaudi mówił: „Mój Klient się nie spieszy”), kontynuowanego przez jego uczniów i następców po jego śmierci (1926 r.). Nowatorskie koncepcje konstrukcyjne Gaudiego poparte studiami i badaniami statyki budowli, prowadzonymi na modelach, pozwoliły na wyeliminowanie przypór w tej „ostatniej strzelistej jak gotyckie katedrze” z centralną nieistniejącą wieżą o wysokości 170 m i otaczającymi ją osiemnastoma wieżami niższymi, kształtowanymi przez obrót elipsy. Fasady kościoła Gaudiego kipią od roślinnych i figuralnych rzeźb, pokrywających niemal każdy centymetr kwadratowy powierzchni ścian.⁶

***

Kościół Świętej Rodziny Gaudiego symbolicznie zamyka szesnaście stuleci architektury sakralnej, które wyeksplataowały koncepcję literackiej opowieści o tajemnicach i prawdach wiary przez sztukę dekorującą wnętrza i fasady budowli. W tej konwencji możliwe są już tylko powroty do przeszłości uwspółcześnione przez pryzmat doświadczeń sztuki i zmieniające się wciąż koncepcje estetyczne.

Stało się jasne, że należy poszukiwać nowych możliwości i nowych horyzontów dla sztuki sakralnej rozumianej całościowo jako zintegrowane działanie architektury, techniki i sztuki dla osiągnięcia klimatu *sacrum*.

***

*...Kościół potrzebuje sztuki. Musi bowiem sprawiać, aby rzeczywistość duchowa, niewidzialna, Boża, stawała się postrzegalna ... Musi zatem wyrażać w zrozumiałych formach to, co samo w sobie jest niewyraźne.*⁷

***

Kaplica pielgrzymkowa w Ronchamp Corbusiera uznawana jest za dzieło przełomowe – pierwszy kościół w erze nowoczesnej architektury, który najpełniej wyraża uczucia religijne.⁸ Jest odmienny od swoich poprzedników nie tylko dzięki nowatorskiej formie bryły ale także poprzez purystyczne wnętrza, które swoim nastrojem bliższe jest architekturze romańskiej niż dziełom późniejszych epok. Kształtująca klimat architektury charakterystyczna ciężka pochyła ściana z niewielkimi szczelinami okien – to efekt wykorzystania nowego, niezwykle plastycznego materiału, jakim był żelbet, dający całkowicie inne możliwości poszukiwania atmosfery *sacrum* dla zmaterializowania transcendentalnej idei. Dach wygięty jak kadłub łodzi, unosi się nad wnętrzem i ścianami, zawieszony nierealnie pomiędzy ziemią i niebem, jak gdyby był podparty światłem przesączającym się między nimi. Światło jest istotnym dla Corbusiera tworzywem – dawkuje je oszczędnie, filtrując je przez kolorowe szkło buduje nastrój wyciszenia, skupienia, spokoju.

***

Zbliżenie do tajemnicy, tego co nieodgadnione, nierealne, łatwiej czasami osiągnąć przez pustkę. To pomaga wywołać wrażenie nicości, odpowiadającej na płaszczyźnie poznaw-

⁵ Patrz np. wnętrza kościoła pielgrzymkowego w Wies, Dominikus Zimmermann, 1745–1754 r. lub ołtarz Wniebowzięcia Marii w katedrze w Rohr, Egid Quirin Asam, 1723 r.

⁶ Patrz w: Joan Bergós, Masso Marc Llimargas, *Gaudi. Człowiek i jego dzieło*, Arkady, Warszawa 2000.

⁷ Papież Jan Paweł II, *List apostolski do artystów*, Watykan, dnia 4 kwietnia 1999 r.

⁸ Kaplica Notre-Dame-du-Haut w Ronchamp, Le Corbusier (Charles-Eduard-Jeanneret), 1950–1955 r.

czej niewyobrażalności bóstwa.⁹ Ascetyzm, rezygnacja z bogactwa środków formalnych i przedmiotów przybliża nas do ciszy i spokoju, tak koniecznego dla oderwania od dzisiejszego świata ruchu, skomplikowania, hałasu, które przyniosła cywilizacja pośpiechu.

Il. 1. Ronchamp – kaplica pielgrzymkowa. Źródło: fot. autora
Pic. 1. Ronchamp – pilgrimaging chapel. Source: photo by autor

***

Równie silnie odczuwamy przeniesienie w mistyczny świat absolutu w kościele św. Piotra w Firminy.¹⁰ Światło przedziera się tu przez wąskie, poziome szczeliny w betonowych ścianach, których rozświetlone, barwione pastelowymi kolorami krawędzie rozjaśniają delikatną, ciepłą poświatą ważne dla liturgii miejsca i wkrótce gasną w półmroku wnętrza. Wysoko ponad głowami, pod pochylonym stropem ściętego ukośnie wierzchołka zbliżonej formą do stożka bryły kościoła, przez gęstniejącą ciemność przedzierają się dwa strumienie światła skierowane na ołtarz. Za ołtarzem pochylą betonową czaszę ograniczającą przestrzeń wnętrza perforują niewielkie okrągłe otwory, które wyglądają jak gwiazdy na niebie, tworząc delikatny rysunek konstelacji Oriona. Gdy oswoimy wzrok, dostrzegamy spokojną surowość materiału, krzyż, niewielką figurę Matki Boskiej, ludzi porozumiewających się szeptem stosownym do nastroju wnętrza, wyciszonych.

Il. 2. Firminy, kościół pw. św. Piotra. Źródło: fot. autora
Pic. 2. Firminy, St. Peter's church. Source: photo by autor

⁹ Władysław Stróżewski, *O możliwości sacrum w sztuce*, w: Nawojka Cieślińska (red.), op.cit., Kraków 1989, s.31.

¹⁰ Kościół św. Piotra w Firminy, Le Corbusier (Charles-Eduard-Jeanneret), 1956–1965 r., realizacja: José Oubrerie, José Luis Miquel – 2006 r.

***

Na przełomie XX i XXI wieku w realizowanych w Europie Zachodniej obiektach sakralnych przeważa estetyka minimalizmu, gdzie oprócz betonu, który prostotą i surowością faktury sprzyja nastrojowi ciszy i kontemplacji, pojawiają się poszukiwania innych, współczesnych materiałów, przydatnych do realizacji tej idei.

Kościół Serca Jezusowego w Monachium, szklany prostopadłościan przepuszczający ze w wszystkich stron światło, ukrywa we wnętrzu drugą bryłę – *przestrzeń wewnątrz przestrzeni* – jak relikwię w szkatule. Jej ściany zbudowane z drewnianych listew tworzą powłokę filtrującą światło i kształtującą akustykę wnętrza. Do kościoła wchodzimy przez małe drzwi codzienne, lecz na uroczyste obrzędy zapraszają otwierające się jak księga na całą wysokość budowli wrota, ujawniające tajemnicę wnętrza rozświetlonego jakimś niezwykłym blaskiem. Nadwieszony nad strefą wejścia, przytłaczający ją swym ciężarem i półmrokiem cienia betonowy sześcienn organowego chóru, otwarty do wnętrza, jest istotnym elementem reżyserii przejścia ze świata *profanum* do *sacrum* – z mroku do światła. Podwieszony biały sufit odcięty jest od ścian przez świetlistą szczelinę. Proste, współczesne geometryczne formy męsy, pulpitu do liturgii słowa, chrzcielnicy, ławek i innych elementów wyposażenia doskonale korespondują z klimatem wnętrza.¹¹

Il. 3. Monachium, kościół pw. Serca Jezusowego. Źródło: fot. autora

Pic. 3. Monachium, Herz-Jezu-Kirche. Source: photo by autor

***

Równie prostą, ascetyczną formą wita wiernych kościół pw. Chrystusa Króla – Nadziei Świata, usytuowany przy przystanku autobusowym w nowym wiedeńskim centrum biznesu – Donau City.¹² W pobliżu ronda, w cieniu wieżowców czarny prostopadłościan z matowych, oksydowanych paneli metalowych jedynie delikatnym białym krzyżem zdradza swoją funkcję. Wnętrze zaskakuje ciepłą poświatą odbitą od wszechobecnego drewna. Ściany i sufit wyłożone są panelami ze sklejki bukowej. Z tego samego materiału wykonane są ławki. Całość utrzymana jest w jednolitej kolorystyce – jedynie mensa ołtarza pulpitu do liturgii słowa z czarnego granitu mocniej zaznaczają swoją obecność we wnętrzu. Światło na ołtarz wpada przez dwa okna wycięte w narożach bryły oraz przez otwór w kształcie płomienia w suficie. Całe wnętrze rozświetlone jest przez sieć niewielkich okrągłych otworów, perforujących ściany, które zauważamy dopiero po wejściu do świą-

¹¹ Monachium, kościół Serca Jezusowego, Allmann, Sattler, Wappner Architekten, 2000 r.

¹² Wiedeń, Donau City, kościół pw. Chrystusa Króla – Nadziei Świata, Heine Tesar, Marc Tesar 1998–2001 r.

tyni. Droga krzyżowa narysowana jest czarną kreską na białych tablicach. Zastosowane proste i oszczędne środki wyrazu pozwoliły na osiągnięcie nastroju sacrum i mistycyzmu w sposób zupełnie odmienny niż uzyskiwano to w kościołach historycznych. Młodzi ludzie wchodzą tu na chwilę skupienia. To miejsce codziennej, nawet krótkiej modlitwy w drodze do pracy. Niezbędne jak chleb powszedni...

Il. 4. Donau City, kościół pw. Chrystusa Króla – Nadziei Świata. Źródło: fot. autora

Pic. 4. Donau City, church of Christ the King – Hope of the World. Source: photo by autor

***

Z podobną formułą świątyni „dostępnej” w miejscu pracy spotykamy się także w innych, nowych zespołach urbanistycznych w miastach europejskich. W nowym centrum administracyjnym stanowiącym siedzibę władz powołanego dwadzieścia lat temu landu Dolnej Austrii w Sankt Pölten, mała skromna kaplica w formie białego walca usytuowana jest w podcieniach rządowego budynku na zamknięciu publicznego placu przy lokalnej dominancie – „Klangturm” – osiemdziesięciometrowej wysokości wieży widokowej ze szkła i stali. Ta lokalizacja nie jest podyktowana brakiem kościoła w najbliższej okolicy.¹³ Oprócz kilku innych świątyń dostępna jest w historycznym centrum miasteczka w odległości, którą można pokonać spacerem w niespełna dziesięć minut okazała katedra o barokowym wystroju, wypełniona po brzegi w czasie niedzielnej mszy popołudniowej.

***

Czasem pojawiają się również kościoły – efemerydy. Na Światowej Wystawie Expo w Hanowerze w 2000 roku w centralnym miejscu wystawy tuż przy Expo Plaza ustawiono „Pawilon Chrystusa” o minimalistycznej estetyce, projektowany przez hamburski zespół architektów Gerkan, Marg und Partner.¹⁴ Surowe kształty odwoływały się do archetypicznych brył, sięgających samych początków budowania. Cały układ w sposób prosty wyrażał stabilność i trwałość kompozycji, gloryfikując harmonię jako niezwykle istotną zasadę kształtowania nastroju skupienia i ciszy. W tych schematycznych, racjonalistycznych bryłach charakterystyczna stała się anonimowa perfekcja użytych materiałów i konstrukcji: galwanizowanej stali i alabastru, a także surowego betonu z szalunku i szkła. Przestrzeń kształtowana była konsekwentnie w oparciu o zasadę zestawienia wzajemnie prostopadłych do siebie płaszczyzn i innych elementów, tworzących strukturę budynku i jego otoczenia. Nastrój wnętrza tworzyło światło przesączające się przez płyty alabastru w ścianach i suficie. Sześcienna bryła usytuowana wewnątrz prostych arkad z metalu

¹³ Klangturm w Sankt Pölten – wieża zaprojektowana przez Ernsta Hoffmanna, otwarta w 1997 r.

¹⁴ Pawilon został po zakończeniu wystawy w 2001 roku przeniesiony do opactwa cysterskiego w Volkenroda w Turynii patrz: Węclawowicz-Gyurkovich E., *Pawilon Chrystusa*, [w:] „Architektura & Biznes”, nr 12, 2001, s. 22–31.

i szkła. Zdwojone tafle szkła zamykające wewnątrz przedmioty codziennego użytku – łyżeczki, widelce lub muszelki czy drewniane wióry – to nieprzezierne współczesne witraże oddzielające sacrum wewnętrznego dziedzica od zewnętrznego świata. Pawilon po zakończeniu wystawy w 2001 roku przeniesiony został do opactwa w Valkenroda w Turynii, gdzie znalazł swoje stałe miejsce.

Proste, podstawowe geometryczne formy nowych kościołów mają równocześnie mistyczne znaczenie. *...Jedynie sztuka abstrakcyjna przywróciła ideę geometrycznej harmonii, przypominającą estetykę proporcji... a zatem ów „neopitagorejski” powrót do estetyki proporcji i liczby, nastąpił wbrew współczesnej wrażliwości, wbrew pojęciu jakie zwykły człowiek ma o pięknie...*¹⁵

Il. 5. Sankt Pölten, Klangturm – wieża widokowa, lokalna dominanta. Źródło: fot. autora

Pic. 5. Sankt Pölten, Klangturm – viewing tower, local dominant. Source: photo by autor

Il. 5. Sankt Paten – kaplica obok wieży Klangturm. Źródło: fot. autora

Pic. 5. Sankt Pölten – chapel at the Klangturm tower. Source: photo by autor

***

Propagowana przez Ojca Świętego Jana Pawła II idea ekumenizmu jest żywa we współczesnej architekturze sakralnej. W nowej dzielnicy Freiburga w Niemczech na centralnym placu stanął kościół św. Marii Magdaleny, łączący katolików i protestantów.¹⁶ Bryła budynku to szara, betonowa rzeźba, z prostopadłymi i pochylonymi ścianami, perforowanymi szczelinami okien i głębokim cieniem wyraźnie akcentowanego wejścia. Stabilna masa i lekkość, światło i cień, rozmach przestrzenny i funkcjonalność...zrównoważone współistnienie przeciwieństw charakteryzują osiągnięty tu nastrój. Język formalny tej architektury to radykalne cięcie prostymi liniami ciężkich surowych brył i ponowne łączenie ich światłem i powietrzem. Obiekt został zaprojektowany jako budynek trzynawowy, gdzie część środkową stanowi wspólny obszerny hall, a po obu stronach umieszczono w wy-

¹⁵ Umberto Eco., *Historia piękna*, Rebis, Poznań 2005.,s. 417.

¹⁶ Freiburg, kościół św. Marii Magdaleny, Kister-Scheithauer-Gross Architekten Und Stadtplaner, 2002-2004 r.

dzielonych wnętrzach dwie świątynie – większy kościół katolicki i nieco mniejszy protestancki. Ściany dzielące wewnątrz bryłę są mobilne. Przesuwane w prowadnicach betonowe tafle otwierając rozdzielone przestrzenie mogą stworzyć jedną wspólną całość. Światło do wnętrza w strefie ołtarza wpada przez poziome nacięcia w betonowej ścianie lub przez wielkie okno osłonięte od środka betonową taflą, odbijającą i rozpraszającą światło oraz przez przeszkloną krawędź sufitu, wspartego na belkach z klejonego drewna na styku z zewnętrzną ścianą. Lekkie, proste drewniane meble, subtelna rzeźba, stacje drogi krzyżowej zaznaczone kredą na ścianie, pod niewielkim świecznikiem zraszającym ją łzami wosku...

Il. 6. Freiburg, kościół pw. św. Marii Magdaleny. Źródło: fot. autora
Pic. 6. Freiburg, St. Mary's church. Source: photo by autor

***

Przywołanych tu kilka współczesnych przykładów kształtowania klimatu *sacrum* w architekturze w katolickim kościele zachodnim, w zgodzie z epoką w której powstają, a także z zaleceniami II Soboru Watykańskiego, to dowód na otwartość kościoła, który może nadal pełnić rolę mecenasa architektury i sztuki sakralnej, sprzyjającego kreowaniu nowych wartości. Taka postawa pozwoliłaby ustrzec się przed cofaniem zegara historii w wielu decyzjach związanych z projektowaniem i realizacją obiektów sakralnych także w naszym kraju.

***

Historia architektury i sztuki sakralnej to historia ciągłego poszukiwania języka form, pozwalającego na tworzenie pomostów pomiędzy Ziemią i Niebem, klimatu skupienia w miejscu gromadzenia się społeczności wiernych, przestrzeni dla modlitwy i spotkania ludzi z Bogiem. Każda epoka i każda społeczność mają prawo tworzyć je na własny użytek.

Il. 7. Freiburg, kościół pw. św. Marii Magdaleny. Źródło: fot. autora
 Pic. 7. Freiburg, St. Mary's church. Source: photo by autor

SACRAL ARCHITECTURE – CONTEMPORARY TENDENCES IN WESTERN CHURCH

The beginning of Christianity is traditionally dated on the 1st century A.D., but just after 313 A.D., after publishing the Edict of Milan the sacral architecture had a chance for development. The Christianity, formerly considered as illegal religion, has been left in care of Emperor Constantine and his mother st. Helen, what made possible initiation of construction of churches process. The places of congregation and liturgy were during the first three hundred years private houses and catacombs, where sacral art has started to develop. It was searched for signs, symbols, which would express important for Christians contents. First paintings presenting incidents from life of Jesus Christ and apostles appeared as well.

The early-Christian architecture used well-known ancient forms of public buildings of Basilica type, adopted for new functions. Further on, the Basilicas have got a transept transforming the plan of buildings into the shape of Latin cross.¹⁷ Some new forms of centrally planned buildings on the shape of Greek cross or polygon, appeared as well.¹⁸

The patronage of Church and aspirations of engineers and artists to create artworks deserving a name of God's House, victim and honor for the Almighty, was conducive for new technical solutions and architectural forms of sacral art for more perfect representation in church the Secret of Unknown and contents related to God, Absolute, Infinity. As

¹⁷ St. John's Basilica on Lateran – 313–320, imitating audience hall in Trevir; first basilica With transverse nave at the front, so called Old St. Peter's Basilica in Rome – approx. 330 A.D., in: Patrick Nuttgens, *Dzieje architektury*, Arkady, Warsaw, 1998, pages 119–120.

¹⁸ Plan of the Greek cross with equal length of arms became a sample in Bizantine Empire; San Vitale in Ravenna – 540–548 A.D. constructed on the plane of octagon with two crossing axes; pages 122–123 or in: B. Borngässer, *Katedry i kościoły. Najpiękniejsze budowle sakralne z siedemnastu stuleci*, Paragon, Warsaw, 2008, pages 14–15.

a result of such quest, innovative technical, spatial and formal solutions – barrel vaults, groin vaults, biforium and triforium windows introducing more light and making facades lighter – have appeared in architecture. The unusual construction of churches and cathedrals – system of columns and supporting arcs, groin, net, star of crystal vaults gave some unexpected soaring character, more light inside due to unburdening walls which became thin and light with high soaring openings filled with lacy rose windows – created a new space for stained-glass art. Soaring naves created an unique pompous character. The stained-glass with wall paintings, paintings and static figural sculpture hiding under clothes a human body – importantly participated in creation of climate of sacrum in temples, passing important religious contents and participating in education of congregation. Richness of architectural and sculpture details, portals filled with figural sculpture, “royal galleries” of sculptures on facades, supports decorated by monumental sculptures – is representation of the subtle language of art and sacral architecture of Gothic style.

After the discovery of Vitruvius' work “*De Architectura*” in year 1414, the renaissance of the Ancient art took place, ancient canon of harmonious proportions and orders of columns came back, but applied in a different scale. Similarly to ancient Roman Panteon, domes of impressive size crowned the crossing of main nave and transept in numerous sacral buildings, as it was for example in cathedral of Florence or St. Peter's Basilica in Rome.¹⁹ The Renaissance has brought to sacral art realistic decorative painting using perspective and equally beautiful figural sculpture with dynamic form and humanistic content.

The later ages of Baroque and Rococo, between the end of 16th century and the half of 18th century is in sacral architecture continuation and development of forms coming from the Antiquity, hierarchical accumulation of classical elements in central places of composition.

Surfaces and solids were initiated to move on, wavy and arched shapes of facades appeared. Architecture, painting and sculpture created one unified artwork, unusual richness of decoration so far, particularly in interiors.²⁰

Omitting full and systematical description of each epoch and style in sacral architecture, one project has to be mentioned – constructed until present days church Sagrada Familia in Barcelona designed by Antonio Gaudi in 1882 (Gaudi said: “*My client is not in rush*”) and continued by his students and successors after his death (in 1926). The innovative construction concept of Gaudi, supported by research and tests of statics of the building completed on models, allowed elimination of buttresses in this “last soaring as Gothic cathedral” with non-existing central tower of 170 meters of height and surrounding 18 lower towers shaped on the rule of rotation of ellipse. Facades of the church explodes from floral and figural sculptures covering almost every square centimeter of wall surface.²¹

Gaudi's Church of Sagrada Familia is symbolically ending 16 ages of sacral architecture exploiting concept of literary tale about secrets and truth of faith by decorative art of interiors and facades. It is practically only possible to return to the past in this convention through the prism of artistic experiences and permanently changing aesthetic concepts.

It became clear, that the sacral art, understood entirely as integrated interaction of architecture, engineering and art, should search for new possibilities and horizons.

¹⁹ Cathedral Santa Maria del Fiore in Florence – early-Renaissance double-layered dome – Filippo Brunelleschi 1420–1436; St. Peter's Basilica in Rome 1506–1662 r., with dome designed by Michelangelo (1546) inspired by cathedral in Florence; B. Borngässer, *Katedry i kościoły...*, op.cit., pages 172–183.

²⁰ See in: interior of pilgrimaging church in Wies, Dominikus Zimmermann, 1745–1754 or altar of Assumption of the Virgin in cathedral in Rohr, Egid Quirin Asam, 1723

²¹ See in: Joan Bergós, Masso Marc Llimargas, *Gaudi. Człowiek i jego dzieło*, Arkady, Warsaw, 2000

... *The Church needs art. Because it has to cause the spiritual, invisible, God's reality to be perceptible ... Therefore it has to express clearly what is inexpressible indeed.*²²

The pilgrimaging chapel in Ronchamp by Corbusier is considered as a critical artwork – first church of modern architecture, which expresses religious feelings almost perfectly.²³ It is different from its predecessors not only by innovative form, but also by puristic interior with its climate closer to Romanesque architecture, than to later periods. The characteristic slanting wall with little slots for windows – is an effect of using new, very plastic material of concrete, creating completely different possibilities of searching for atmosphere of *sacrum* to materialize the transcendental idea. The roof, bent up as a hull rises over interior and walls, ideally floating between earth and heaven, as it was supported by light leaching between. The light is very important material for Corbusier – he doses it moderately, filtering through colorful glass creates climate of inner silence, concentration and tranquility.

*Approaching the secret what is mysterious, unreal, is often easier to achieve by void. It helps to call the impression of nothingness, equivalent to unimaginable Almighty God in cognitive aspect.*²⁴

Asceticism, resignation of richness of formal means and objects brings us to tranquility and silence, so necessary for escaping from today's world of movement, complication, noise coming with the civilization of rush.

The similar strong feeling of transfer into mystical world of absolute can be found in St. Peter's church in Firminy.²⁵ The light is breaking through narrow, horizontal slots in concrete walls, which illuminated and dyed by pastel colors edges enlighten with subtle, warm glow the important for liturgy places and fade away deeper into interior. Two streams of light directed towards the altar are breaking through intensifying darkness under sloping roof of slantwise chamfered structure of church, high over heads of people. Behind the altar, little circular openings looking as stars in constellation of Orion, perforate the slanting concrete bowl limiting the interior space. We can notice composed purity of material, cross, little figure of the Blessed Virgin, people communicating by whisper appropriate to climate of the interior, while we accustom our eyesight.

In the turn of the 20th and 21st century, sacral buildings completed in Western Europe represent mainly the aesthetics of minimalism, searching for other modern materials appropriate for realization of the idea appears except concrete, favorable for atmosphere of silence and contemplation.

The church *Herz-Jesu-Kirche* in Munich, glass cubic transparent from all sides, hides inside second structure – *space inside space* - similarly to relic kept in the casket. Its walls are constructed of wooden strips creating a coat filtering the light and creating acoustics of the church. We can daily get into the church by common small door, but for distinctive occasions huge gates, opening like a book and disclosing secret of interior enlightened by some celestial glare, invite us inside. The concrete cubic of choir with organs hanging over the entrance zone, overwhelmed by its weight and half-darkness, is important element of scenery of passage from the world of *profanum* to the world of *sacrum* – from the darkness to the light. The underslung white ceiling is separated from

---

²² Pope John Paul II, *List apostolski do artystów, Vaticane*, 4th April 1999

²³ Chapel Notre-Dame-du-Haut in Ronchamp, Le Corbusier (Charles-Eduard-Jeanneret), 1950–1955

²⁴ Władysław Stróżewski, *O możliwości sacrum w sztuce*, [in:] Nawojka Cieślińska (red.), op.cit., Cracow 1989, page 31.

²⁵ St. Peter's church in Firminy, Le Corbusier (Charles-Eduard-Jeanneret), 1956–1965, completion: José Oubrière, José Luis Miquel – 2006

walls by lighting slot. Simple, modern geometrical forms of liturgical pulpit, font, benches and other elements of interior, perfectly correspond with atmosphere of interior.²⁶

The church of Christ the King – Hope of the World, situated nearby bus stop in Vienna, at the business center - Donau City.²⁷ Black cubic made of matte, oxide steel plates, situated at roundabout in shadow of skyscrapers, discloses its function only by subtle white cross. The interior surprises by warm glow reflected in omnipresent wood. Ceiling and walls are made of wooden panels. The same material was used for benches. The entire interior is kept in uniform colors – only altar and liturgical pulpit made of black granite strongly accent its presence in the interior. Natural light is coming to the altar through two windows in corners of building and through opening of flaming shape in the ceiling. The interior is enlightened by pattern of little circular openings, perforating walls, visible only after entering the church. The Way of the Cross is painted by black line on white boards. Simple and moderate means of expression allowed achieving atmosphere of *sacrum* and mysticism in completely different way as it was done in historical churches. Young people come here for a moment of concentration. This is a place of daily, even short prayer, on the way to work. Indispensable as daily bread...

Similar formula of “accessible” temple can be also found in other, new urban projects among European countries. In the new administrative center and the seat of local authorities in Sankt Pölten – Austria. This is small modest chapel in the form of white cylinder, situated in arcades of government building at public square, nearby local dominant of “Klangturm” - 80-meters high viewing tower made of steel and glass. The localization was dictated not by the lack of church around.²⁸ Baroque cathedral situated within walking distance of 10 minutes from historical city center is accessible as well as some other temples.

Some ephemeral churches appear as well. During the exhibition Expo 2000 in Hannover, the Pavilion of Christ was situated in the central place at Expo Plaza. The pavilion of minimalistic style, designed by Gerkan, Marg and Partners team of architects from Hamburg.²⁹ Pure shapes recall some archetypal structures from the early beginning of construction. The entire building represented stability and durability of composition, glorifying harmony as the very remarkable rule of creating atmosphere of concentration and tranquility. Anonymous perfection of materials and construction: galvanized steel and alabaster, as well as pure concrete and glass, has become characteristic for schematic and rationalistic structures. Space was consequently created with principle of composition of mutually perpendicular surfaces and other elements composing structure of the building and its surrounding. The atmosphere of interior was created by light breaking through plates of alabaster in walls and ceiling. Cubic form was situated inside simple arcades made of metal and glass. Doubled glass panels filled with objects of daily use – spoons, forks, shells or wood-chips – were modern opaque stained-glass windows separating inner courtyard *sacrum* from the outer world. The pavilion was moved to the abbey of Valkenrod in Turingia, after the end of the exhibition in 2001.

Simple, basic geometrical forms of new churches are mystical at the same time. ...Only the abstractive art restores the idea of geometrical harmony, resembling aesthetics of proportions... so such a “neo-pythagorean” return to aesthetics of numbers and propor-

²⁶ Munich, Herz-Jezu-Kirche, Allmann, Sattler, Wappner Architekten, 2000

²⁷ Vienna, Donau City, church of Christ the King– Hope of the World, Heine Tesar, Marc Tesar – 1998–2001

²⁸ Klangturm w Sankt Pölten – wieża zaprojektowana przez Ernsta Hoffmanna, otwarta w 1997 r.

²⁹ Pawilon został po zakończeniu wystawy w 2001 roku przeniesiony do opactwa cysterskiego w Volkenroda w Turynii patrz: Węclawowicz-Gyurkovich E., *Pawilon Chrystusa*, w: „Architektura & Biznes”, nr 12, 2001, s. 22–31.

tions appeared against modern sensitivity and against imagination of beauty of common people...³⁰

Promoted by Pope John Paul II idea of ecumenicism is still alive in modern sacral architecture. The new St. Mary's church, connecting catholics and protestants, was constructed in new district of Freiburg in Germany.³¹ The structure of church is a gray concrete sculpture with perpendicular, slanting walls, perforated by slots of windows and shadow of clearly accented entrance. Stable mass and lightness, light and shadow, spatial breadth and functionality ... sustainable coexistence of contrasts characterize the achieved atmosphere. Formal language of architecture bases on radical cut of mass solids by straight lines and rejoining by light and wind. The building was designed as 3-nave structure, where the middle part is large common hall with two independent separate temples of protestant and catholic church, on both sides. The division walls are mobile. Sliding concrete panels can create one common room for all. The light is coming to zone of altar by horizontal slots in concrete wall or by great window covered from inside by concrete panel reflecting and dispersing the light by transparent edge of ceiling, supported by wooden beams in the joints with outer wall. Light, simple, wooden furniture, subtle sculpture, stations of the Way of the Cross marked with chalk on the wall, under little candlestick sprinkling with wax tears...

The mentioned above few modern examples of creating the atmosphere of sacrum in architecture of the Western Church, in agreement with epoch, they are constructed and with establishments of the Second Vatican Council, is a proof for openness of the Church which can still play a role of patron of architecture and sacral art against putting back the clock of history in many design and development decisions on sacral buildings also in our country.

History of sacral architecture and art is the history of permanent searching for language of forms, allowing creation of bridges between Earth and Heaven, climate of concentration is the place of congregation, space for prayer and meeting with the God. Every epoch and society have right to create it for their own use.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Rodziński S., *O laicyzacji sztuki sakralnej*, w: Cieślińska N. (red.), *Sacrum i Sztuka*, ZNAK, Kraków, 1989, s.184.
- [2] Nuttgens P., *Dzieje architektury*, Arkady, Warszawa, 1998 r., s.119–120.
- [3] Borngässer B., *Katedry i kościoły. Najpiękniejsze budowle sakralne z siedemnastu stuleci*, Paragon, Warszawa, 2008, s. 14–15.
- [4] Bergós J., Masso Marc Llimargas, *Gaudi. Człowiek i jego dzieło*, Arkady, Warszawa 2000.
- [5] Stróżewski W., *O możliwości sacrum w sztuce*, w: Cieślińska N. (red.), *Sacrum...*, op. cit., s. 31.
- [6] Węclawowicz-Gyurkovich E., *Pawilon Chrystusa*, w: "Architektura & Biznes", nr 12, 2001, s. 22–31.
- [7] Eco U., *Historia piękna*, Rebis, Poznań 2005., s. 417.

---

³⁰ Umberto Eco., *Historia piękna*, Rebis, Poznań 2005.,s.417.

³¹ Freiburg, kościół św. Marii Magdaleny, Kister-Scheithauer-Gross Architekten Und Stadtplaner, 2002–2004 r.

O AUTORZE

Architekt, urbanista, członek SARP i MPOiA, laureat kilkunastu nagród i wyróżnień w konkursach architektonicznych. Autor kilkudziesięciu realizacji obiektów i zespołów architektonicznych, w tym kościołów oraz witraży, wnętrz, mebli, kilkudziesięciu publikacji naukowych, organizator cyklicznych międzynarodowych konferencji naukowych poświęconych współczesnemu miastu.

AUTHOR'S NOTE

Architect, Urban planner, member of SARP and MPOiA, laureate of several architectural prizes and distinctions. Author of few dozen completed architectural works, including churches, stained-glass windows, interiors, furniture, few dozen scientific works, organizer of periodical international scientific conferences on contemporary cities.